

Online lét = egyedüllet?

Az internet hatása a társas kapcsolatokra¹

(szakirodalmi áttekintés)

Csüllög Krisztina

csullogkrisztina@gmail.com

Beérkezés: 2012. 05. 02.

Átdolgozott változat beérkezése: 2012. 10. 15.

Elfogadás: 2012. 10. 30.

ÖSSZEFOGLALÓ: Az internet társadalmi hatásairól több évtizede folyik a diskurzus. A terjedés kezdetén még gyakoriak voltak az új médium lehetséges hatásaival kapcsolatos szélsőségesen negatív vagy pozitív nézetek. A technológia szélesebb körben való elterjedésével párhuzamosan a 90-es évek közepétől ezeket az elmélkedéseket felváltották az empirikus kutatások, melyek egyik fő kérdése az volt, hogy vajon az új kommunikációs technológia elősegíti vagy gátolja az emberi kapcsolatok fenntartását. Jelen tanulmány áttekinti a témával kapcsolatos főbb elméleteket, valamint a nemzetközi és hazai kutatási eredményeket.

KULCSSZAVAK: internet, társas kapcsolatok, kapcsolatháló, társadalmi tőke

Bevezető

Az új infokommunikációs technológiák terjedése és ennek társadalmi hatásai az utóbbi egy-két évtizedben élénken foglalkoztatták a társadalomkutatókat. Az internet megjelenésének kezdetén, amikor még csak találgatni lehetett a lehetséges hatások irányát és mértékét, gyakoriak voltak a szélsőségesen pozitív és negatív jóslatok egyaránt. Sokan éltették az új technológiát, mert azt hitték, ez gyógyírt jelent majd számos problémára, segít leküzdeni a földrajzi és társadalmi távolságokat, az információ szabad és decentralizált áramlásával erősíti a demokráciát. Mások attól féltek, hogy a digitális technológiák terjedésével tovább növekszik az individualizáció, a társadalom atomizálódása, az elmagányosodás, és az emberek a valóság helyett a kényelmesebb, jobban kontrollálható virtuális világ felé fordulnak.

Az új technológiák társadalmi hatásairól folyó diskurzus nem új keletű. Évszázados vita övezi azt a kérdést, hogy az olyan makroszintű társadalmi változások, mint a modernizáció, az iparosodás, a technológiai fejlődés hogyan hatnak a mikroszintű viszonyokra, közösségekre, személyközi kapcsolatokra. Ezt a kérdést nevezte Wellman (1979) a 70-es évek végén *közösségi kérdésnek* (*community question*), és ebbe a gondolatmenetbe ágyazta be később az internet társadalmi hatásaival kapcsolatos

1 A tanulmány részleteket tartalmaz a szerző Kapcsolatok online és offline – Az internet és más infokommunikációs technológiák szerepe a privát kapcsolathálózatokban című készülő PhD-disszertációjából.

nézeteket is (Wellman 1999, Wellman et al. 2003). A legkorábban kialakult irányzat (*community lost*) szerint a modernizációs folyamatok, a technológia fejlődése a közös normákon, szokásokon alapuló, területileg szerveződő hagyományos közösségek felbomlásához, személytelen és individualista társadalom kialakulásához vezetnek (Tönnies [1887] 1957; Durkheim [1893] 2001; Park 1925; Wirth [1938] 1973; Nisbet 1953). Ennek az ellenpólusát képezi az a 60-as években indult mozgalom (*community saved*), amely szerint a közösségek továbbra is élnek, hiszen az embereknek elemi szükségük van a szolidaritásra, a kölcsönös segítségnyújtásra és az informális társadalmi kontrollra (Tilly 1978; Greer 1962; Gans 1962). A harmadik irányzat (*community liberated*) – mely az előző kettő határmezsgyéjén fejlődött ki a 70-es években – hívei úgy látják, hogy a közösségek nem szűnnek ugyan meg, de átalakulnak: a hagyományos, területi elv helyett egyre inkább a közös érdeklődés és hitvallás alapján szerveződnek (Wellman 1979; Granovetter 1973; Fischer 1976).

A 80-as évekre a közösségek problémájának vitája lezárulni látszott, és az az egységes nézőpont alakult ki, hogy az ipusztindusztriális és a posztindusztriális társadalmakban a közösség továbbra is létezik, csak némiképpen átalakult (Fischer 1982). A családi és a lokális kapcsolatok továbbra is fontosak maradtak, a közösségi interakciók helyszíne azonban egyre inkább áttevéődik a nyilvánosról a privat helyszínekre. A mai közösségek alapját már nem a szomszédság jelenti, hisz az embereknek több barátjuk van a szűkebb lakóhelyükön kívül, mint azon belül. A közösségek gyakran nem úgy jelennek meg, mint valódi csoportok, hanem mint lazán összetartott, elmosódott határokkal rendelkező kiterjedt hálózatok. Egy ilyen hálózat kedvező lehetőségeket biztosíthat az egyén számára, de együtt járhat egyfajta bizonytalanságérzéssel is. A lokális közösség tehát továbbra is fontos marad, de a teljes hálózatban a kapcsolatoknak csak egy elenyésző hányadát alkotja.

Wellman szerint a társadalom szerkezeti változása a csoport alapú szerveződésektől (*little boxes*) a „glokalizáció” át a *hálózati individualizmus* felé tendál (Wellman 1999; Wellman et al. 2003). A globalizáció² fokán az egyén még egyaránt kötődik a helyi csoportokhoz, közösségekhez, de a kapcsolatai már ezeken túlnyúlnak, globálisan is kiterjednek. A folyamat végén a lokális csoportok (család, szomszédság, munkahelyi kollektíva) szerepe elhanyagolhatóvá válik, az egyén lesz a kapcsolódások elsődleges egysége. Az egyének a családtól, lokális közösségektől független laza, sokrétű, egymást gyakran átfedő hálózatokhoz kapcsolódnak, melyekben a határok kevésbé élesek, és a hierarchia szerepe mérsékeltebb, mint a hagyományos közösségekben. Ezt a folyamatot segítik elő Wellman szerint az olyan technológiai fejlesztések is, mint a mobiltelefon, a hordozható számítógép és a vezeték nélküli internet, melyek révén az egyének lokális pozíciójuktól függetlenül is kapcsolatba léphetnek egymással. Ez a tendencia kétségtelenül érzékelhető a fejlett nyugati világban,

2 A globalizáció kifejezést Wellman és Hampton vezették be annak érzékeltetésére, hogy a számítógépes kommunikáció segít mind a helyi, mind a távoli kapcsolatok fenntartásában, tehát mind lokálisan, mind globálisan növelheti a társadalmi tőkét (Hampton 2001).

azonban nehéz elképzelni a lokalitás teljes megszűnését. Hiszen még ha a munka delokalizálása elvben lehetséges is bizonyos szektorokban, az embernek valahol laknia is kell, a lakóhely pedig hosszabb-rövidebb időre egy térbeli állandóságot jelent. Nem beszélve a kapcsolatainkról: a család, a rokonság, a barátságok, melyek szerepe még manapság sem elhanyagolható a helyhez kötöttségben.

Az internet hatásaival kapcsolatos elméletek

Az internet közösségekre, társas kapcsolatokra gyakorolt hatásáról, illetve ennek a hatásnak a természetéről és mértékéről megoszlanak a vélemények. Ezzel kapcsolatban Wellman három fő vonulatot említ (Wellman et al. 2001, 2003):

1. az internet gyengíti a közösségeket, mert elvonja az embereket a társas tevékenységektől, akik a személyes kapcsolataikra fordítható időt egyre inkább magányosan töltik, egy virtuális valóságban, ami személyiségtorzuláshoz és függőséghez vezet;
2. az internet erősíti a közösségeket, mert lehetőséget teremt a politikai és civil részvételre, új kapcsolatok, közösségek kialakítására, amelyek a közös érdeklődésen alapulnak, és demokratikusabbak a hagyományosaknál;
3. az internet csupán egy kiegészítő kommunikációs eszköz, amely a többi kapcsolattartásban használt eszköz mellett a meglévő kapcsolatok ápolásában játszik leginkább szerepet.

A következőkben – Wellman nyomán, de őt kiegészítve – sorra veszem az internet és egyéb infokommunikációs eszközök társas kapcsolatokra gyakorolt hatásaival kapcsolatos különböző nézeteket.³

Negatív hatások

A negatív hatásokat hangoztató „disztópisták” attól tartanak, hogy az új technológiák elidegenítik az embereket a közösségektől. Ezek a technológiák az otthont emelik a kommunikáció központjává, ahol gyakorlatilag bármit el tudunk intézni: információhoz juthatunk, szórakozhatunk, vásárolhatunk, szolgáltatásokat rendelhetünk, és akár a munkahellyel is tartani tudjuk a kapcsolatot. Főlölegessé válik tehát a személyes jelenlét, az emberek emiatt kevesebbet járnak olyan nyilvános helyekre, amelyek a hagyományos közösségi élet színterei lehetnének.

Putnam (2000) is azt tapasztalta, hogy az amerikai társadalom közösségi alapú társulási készségében jelentős mértékű eróziós folyamatok indultak be a 20. század utolsó néhány évtizedében. Különböző felmérésekre, statisztikákra támaszkod-

³ Mivel a tanulmány elsősorban a mikroszintű folyamatokra fókuszál, nem érinti az olyan egyéb – az internetkutatás szempontjából fontos – területeket, mint pl. a digitális szakadék vagy digitális egyenlőtlenségek területe.

va tekinti végig a huszadik századi civil Amerikát leginkább kifejező mozgalmak, szövetségek, önkéntes tömörülések taglétszámának, valamint a civil elkötelezettséget kifejező attitűdöknek az alakulását. A hanyatlás jeleit a közösségi alapú civil társadalom szinte minden szférájában kimutatja. Ő elsősorban a televíziót okolja a negatív folyamatokért, amely kisajátítja az emberek szabadidejének nagy részét, az otthonukhoz láncolja őket, és ezáltal elszigeteli a lehetséges külső kapcsolatok, interakciók elől. Az internettel kapcsolatban nem ennyire egyértelmű a véleménye. Elismeri, hogy az infokommunikációs technológia segíthet abban, hogy a hasonló, speciális érdeklődési körű emberek egymásra találjanak, közösségeket alakítsanak ki. Azt sem vitatja, hogy az interneten zajló interakciók le tudják küzdeni a társadalmi egyenlőtlenségeket és a térbeli távolságokat. Azt azonban kétségbe vonja, hogy a számítógépes kommunikáció ugyanolyan jelentős közvetítője lehet a bizalomnak, a kölcsönösségnek és a szolidaritásnak, mint a nonverbális elemekkel is gazdagított személyes (*face to face*) interakciók.

Az online közösségeket is sokan hibáztatják a közösségi élet gyengüléséért. Egyrészt úgy vélik, hogy az online közösségi élet soha nem lesz olyan jelentőségeltjes és komplett, mint a valós közösségek, mert a fontos, bizalmi kapcsolatok igénylik a személyes kontaktusokat. Sherry Turkle (2011) pszichológus-szociológus szerint lehetnek valódi online kapcsolataink, hiszen egyre több dolgot árulunk el magunkról a világhálón. Azonban ezek a megosztott információk félrevezetőek, egyoldalúak lehetnek, mert mindenki igyekszik itt a legjobb oldalát mutatni. Emiatt a valós interakciókra jellemző viták is ritkábbak, ráadásul egy online kialakult konfliktusból egy gombnyomással kiléphetünk, nem kell felelősséget vállalnunk. Ugyanakkor a kontroll hiánya és a gyakori anonimitás miatt könnyű bárkit hírbe hozni vagy megtéveszteni, becsapni, ami növekvő kiszolgáltatottságérzést és csökkenő bizalmat eredményezhet.

Más negatív kommentátorok épp az ellenkezőjétől félnek: attól, hogy az internethasználók olyannyira kielégítőnek találják a virtuális közösségek nyújtotta lehetőségeket, hogy emiatt távolodnak el a valós közösségektől. A pszichológusok szerint az internet legaddiktívabb területét éppen a szociális aspektusok jelentik, vagyis azok az alkalmazások, ahol a felhasználók másokkal tudnak kapcsolatba lépni. Ezek közül is elsősorban a szinkron interaktív alkalmazások (pl. chat, IM, online játékok) kockázatosak a túlzott használat tekintetében, mivel „az azonnalóság, a késleltetés képességének hiánya minden addiktív magatartás kulcstünete” (Demetrovics – Koronczai 2010: 128). Az internetfüggőséget azonban nehéz elkülöníteni a más típusú addikcióktól (pl. játékfüggőség, kapcsolatfüggőség, szexuális addikciók), így nem tehetjük egyértelműen a technológiát felelőssé érte.

Szintén a negatív hatásokat hangsúlyozzák azok a megközelítések, amelyek az internethasználat időtöltés jellegét veszik figyelembe, és ebből fakadóan jutnak olyan következtetésre, hogy a nethasználat a társas kapcsolatok erodálódásához vezet, mivel időt vesz el a közösségi aktivitásuktól. Minél több időt tölt valaki interne-

tezéssel, annál kevesebb ideje marad más tevékenységekre, így a társas kapcsolatok ápolására is. Nie és társai (2002) helyettesítési hipotézisről (*displacement hypothesis*) vagy hidraulikus modellről beszélnek, melynek lényege, hogy az idő egy véges összegű jelenség, akárcsak egy hidraulikus rendszer, nem alakítható tetszőlegesen, formája, mennyisége adott. Egy nap 24 órából áll, ha valamivel többet foglalkozunk, akkor más tevékenységekre kevesebb idő marad. Ebből a megfontolásból kiindulva minél többet tölt a számítógép előtt valaki, annál kevesebb ideje jut találkozni a barátaival, programot szervezni a családjával, vagy akár csak átmenni a szomszéd-ba beszélgetni.

Pozitív hatások

A második paradigma képviselői („utópisták”) elsősorban az online kapcsolódás közösségkiterjesztő lehetőségeit emelik ki. Azt állítják, hogy az internet egy teljesen új kollektív formát hoz létre, a virtuális közösséget, amely felszabadítja a közösségeket a földrajzi közelség kényszere alól, és eltünteti az olyan szociodemográfiai jellemzők meghatározó szerepét, mint a nem, az etnikum vagy a társadalmi státusz. A közös érdeklődésen és értékeken nyugvó társulások demokratikus és hasznos voltát hangsúlyozzák, nem sajnálkozva a közvetlen kapcsolatokon alapuló hagyományos közösségek hanyatlásán (Rheingold 1993; McKenna et al. 2002).

Lin például vitatkozik Putnam (1995) következtetéseivel, hiszen ha a növekvő virtuális hálózatok képesek társadalmi tőkét hordozni, akkor nem beszélhetünk hanyatlásról. Szerinte inkább a társadalmi tőke forradalmi növekedésének lehetünk tanúi, amely a virtuális hálózatokban termelődik, és felülmúlja az egyéni tőkeformákat mind jelentőségében, mind hatásában (Lin 1999).

Az internet korai lelkes hívei a 90-es években hasonló társadalmi hatásokat vetítettek előre az új technológia kapcsán, mint a 70-es évekbeli felszabadított közösség (*community liberated*) irányzata az akkori modern közlekedési és kommunikációs rendszerek közösségátalakító hatásairól. Ezek a megközelítések azonban többnyire csak a társas környezet virtuális részére koncentráltak, és nem vettek tudomást a társas kapcsolatok hálózatának egészéről, sokféleségéről. Az internetet egy külön társadalmi rendszernek tekintették, leválasztva az emberek által használt többi kommunikációs tértől és eszköztől, megfeledkezve a közösségek sokféleségéről, egymást átfedő rendszereiről, földrajzi kiterjedéséről (Hampton és Wellman 2003).

Csepeli és Prazsák (2010) a virtuális közösségeken túl is megfogalmazznak néhány pozitív hatást. Szerintük az internet egy olyan „új, forradalmi kommunikációs architektúra”, amely mindent tud, amit az összes eddig létező kommunikációs eszköz, és ezen felül még olyan jellemvonásokkal is rendelkezik, mint a globális hálózati jelleg, a felhalmozott információk „kitörölhetetlensége” és a teljes körű elérhetőség. Az internet új lehetőséget teremt a kreativitás kibontakoztatására, esélyt adva azoknak is, „akiknek az életét haszontalannak minősíti a piac”. A szelekciós elvek az

internet korában olyanná válnak, mint az ókori görög városállamokban, ahol minden résztvevő a maga sorsának kovácsa. És bár a hatalomhoz jutás hagyományos korlátai nem tűnnek el teljesen, ezeknek a korlátoknak a leküzdése sokkal inkább függ az egyén erőfeszítéseitől, tehetségétől, mint korábban.

Beágyazódás a mindennapi kommunikációba

A harmadik megközelítés képviselői szerint az internet nem gyengíti és nem is alakítja át gyökeresen a közösséget, hanem inkább a meglévő kapcsolatok fenntartásában lehet szerepe (Hampton – Wellman 2003; Wellman – Hogan 2004; Hogan – Wellman 2011). Rámutatnak arra, hogy az online kontaktusok legnagyobb hányadában ugyanazokkal a barátainkkal, rokonainkkal, ismerőseinkkel kommunikálunk, akikkel az interneten kívüli világban is kapcsolatban állunk. Az internethasználóknak csak egy töredékére jellemző, hogy társas érintkezéseit elsősorban online bonyolítja. A többiek az internetet inkább rokoni, baráti kapcsolataik ápolására használják: például arra, hogy a munkatársaikkal megbeszéljék a napi pletykákat, találkozókat egyeztessenek a barátaikkal, vagy akár hogy kölcsönkérjenek valamit a szomszédból. Ebből a nézőpontból az internet csupán egy olyan új kommunikációs lehetőség, amely inkább kiegészíti, mint helyettesíti a személyes és a telefonos kontaktusokat.

A technológia mindennapi életbe való szerves beágyazódásának gondolatát a kétezres évek elejére Manuel Castells is elfogadta. Egy 2002-ben megjelent írásában kifejti: a hálózati társadalom, melyet leginkább az elektronikus hálózatok által fenntartott globális pénzpiacok egymástól való kölcsönös függése jellemez, az emberek egymás közti kapcsolataiban is megnyilvánul (Castells 2002). A patriarchális társadalom válsága, a munka átalakulása, a kulturális változások az individualizmust tették a mai kor domináns viselkedési mintájává. És ez a jelenség az internetben találta meg az önkifejeződésére leginkább alkalmas technológiát, mely saját hálózati jellegénél fogva a társadalmi hálózatok támogatására is alkalmasnak bizonyult. Az új technológia mindezek ellenére nem helyettesíti a személyes kommunikációt vagy a társadalmi részvételt, inkább kiegészíti a szociabilitás hagyományos formáit. Castells hangsúlyozza, hogy az internetet is emberek, mégpedig a korai felhasználók hozták létre, akik saját igényeiknek megfelelően alakították és alakítják azóta is. Ezért az internet hatásainak egyoldalú tanulmányozása helyett fontos azt is megértenünk, hogy milyen hatással van a társadalom az internetre, hiszen itt egy együttfejlődésről, koevolúcióról van szó.

Empirikus kutatások eredményei

Az internethasználat társas hatásaival foglalkozó első empirikus kutatások a kilencvenes évek közepén indultak el, amikor a világ nyugati felén már megfelelő mértékű penetráció lehetővé tette a jelenség számszerűsített vizsgálatát. A vizsgálatok ko-

rai fázisában a kutatások többnyire még egyszerre akarták megválaszolni mindazt a számos, témában felmerülő kérdést, amely az internet és a társadalmi lét kapcsolatát bármely vonatkozásban érinti. A későbbiekben ezek a vizsgálatok egyre inkább specializálódtak, és olyan, fókuszáltabb kérdésekre keresték a választ, hogy hogyan hat az új technológia az egyén kapcsolathálójára, a társadalmi tőkére, a civil részvételre, a személyközi kommunikációra vagy a szabadidő felhasználására. A következőkben e témakörök szerint rendezve ismertetem a terület legfontosabb külföldi és hazai kutatásainak eredményeit.

Korai, többfókuszú kutatások

Az első országos reprezentatív felmérést, amely az internet társadalmi hatását vizsgálta, Katz és Rice (2002) végezték. Kutatássorozatuk, melynek a *Syntopia Project* nevet adták, 1995-ben kezdődött, és kezdetben évente ismételték meg, majd ritkultak a felvételek. A szerzők összehasonlították az internethasználók és nem használók különböző társadalmi aktivitását. Az internetezők nagyobb arányban vettek részt közösségi (41 vs. 37%) és szabadidős szervezetekben (60 vs. 49%)⁴, mint a nem internetezők. A politikai aktivitásban nem volt számottevő különbség. A netezők – főleg a korai felhasználók – gyakrabban találkoztak a barátaikkal, mint a nem netezők, viszont kevésbé ismerték a szomszédaikat. A társasági életet általában az otthonukon kívül éltek. 88%-uk ugyanannyit találkozott és telefonált a családjával, barátaival, mint a belépést megelőzően. A szerzők mindezek alapján azt a következtetést vonták le, hogy az emberek ugyanazt csinálják online is, mint offline, az internet csupán lehetőséget ad új interakciókra, gondolkodásmódra, tevékenységekre.

A szintén a korai kutatások közé tartozó 1995–96-os pittsburghi „HomeNet” vizsgálat az internet negatív társadalmi hatásaira hívta fel a figyelmet (Kraut et al. 1998). A szerzők korábbi internettapasztalattal nem rendelkező háztartásokat szereltek fel betárcsázós internetkapcsolattal, és azt vizsgálták, hogyan változnak az attitűdjeik, társas aktivitásuk az új technológia használatának hatására. Az interjúalanyokat (a vizsgált 93 háztartás minden 10 év feletti internethasználó tagját)⁵ megkérdezték a kísérlet előtt, majd egy, illetve két év elteltével. Az útelemzés eredményei azt mutatták, hogy az internethasználat összefügg a családtagok közti kommunikáció gyengülésével, a társas kör szűkülésével, valamint a depresszió és a magányosságérzet növekedésével. A kutatók mind a helyi, mind a távoli kapcsolathálózat méretét tekintve szűkülést tapasztaltak a nethasználat hatására. A vizsgálat kitért az internetezés időfelhasználásra gyakorolt hatásainak vizsgálatára is. Az eredmények azt mutatták, hogy az otthoni internetezés a tévézéshez hasonlóan a társas tevékenységekkel töltött időt helyettesíti, vagyis csökkenti a családdal, barátokkal töltött időt, valamint a civil részvételi aktivitást. A mesterséges kutatási

4 Az 1995-ös adatok alapján.

5 A kezdeti 254 fős mintából különböző lemorzsolódási okok miatt (iskolaváltás, költözés stb.) 169-en maradtak a második év végére.

szituáció azonban korlátozta az általános következtetések levonását. A hálón töltött túl sok idő és a vele járó frusztráció származhatott éppen a megismerés kezdeti lelkesedéséből vagy a tapasztalatlanságból fakadó ügyetlenségből is. A HomeNet csoport később megállapította, hogy a felhasználói tapasztalatok növekedésével eltűnt a kapcsolat az internethasználat és az elidegenedés, a depresszió, valamint az izoláció között (Kraut et al. 2002). A negatív hatások inkább csak az eleve izoláltabb, introvertált személyek esetében voltak kimutathatók.

A washingtoni Pew Intézet 2000 tavaszán készült, közel 3600 fős, az USA felnőtt lakosságára reprezentatív telefonos felméréséből az derült ki, hogy az internet elősegíti a családtagokkal és a barátokkal való kapcsolattartást (Raini 2000). Az internetezők többsége a társas kontaktusok növekedéséről számolt be (55%-uk a családi, 66%-uk a baráti kapcsolataiban), és csak elenyésző részük (2%) tapasztalt izolálódást. Sőt minél régebb óta használta valaki a netet, annál nagyobb valószínűséggel érezte társas viszonyai kedvező alakulását. Különösen a nők esetében voltak jellemzőek ezek a megállapítások.

A kaliforniai UCLA kutatói inkább pozitív hatásokról számoltak be, mint negatívokról, viszont összességében azt a következtetést vonták le, hogy az internet inkább kiegészítő szerepet játszik a meglévő kommunikációs formák mellett (Cole 2000). A több mint 2000 fős, országos (később évente megismételt) felmérésből az derült ki, hogy az internethasználók valamivel több személlyel állnak rendszeres kapcsolatban, mint a nem használók. A nethasználók 12%-a számolt be virtuális térben induló és a valós térben is folytatódó kapcsolatról, viszont 26%-uk talált az interneten olyan ismerőst, akivel később sem találkozott személyesen. Az internetezők többsége úgy érzi, hogy az e-mail segíti a kapcsolattartást az ismerősökkel, különösen a távol élőkkel. A szomszédsági kapcsolatok tekintetében találtak némi negatív elemet: az internetezők átlagosan kevesebb szomszédot tudtak megnevezni, mint a nem használók, de a különbség minimális volt (8,9 vs. 10,0).

Internethasználat és a kapcsolatháló

Egy néhány évvel ezelőtt az *American Sociological Review*-ban megjelent tanulmány – amelyben McPherson, Smith-Lovin és Bashears (2006) az amerikaiak bizalmi hálózatának nagymértékű zsugorodásáról számolnak be – ismét a negatív tendenciákra hívta fel a figyelmet. A szerzők egy 1985-ös és egy 2004-es országos, reprezentatív kapcsolathálózati felmérés (GSS) adatait vetették össze, és azt találták, hogy a két mérés között eltelt közel 20 évben a hálózat átlagos mérete közel egy taggal lett kevesebb, és jelentősen (közel háromszorosára) növekedett az izoláltak aránya. A változások a rokoni és a nem rokoni kapcsolatokat egyaránt érintették, bár az utóbbiakat nagyobb mértékben. A kapcsolatok típusát vizsgálva a szerzők azt találták, hogy míg a házastársukkal/partnerükkel többen beszélnek meg a fontos dolgokat, addig a híd jellegű kötésekkel biztosító szomszédsági, illetve civil közösségi kapcsolatok elő-

fordulása drámaian visszaesett. A vizsgált egohálóknak nemcsak a mérete változott, de más tulajdonságai is: nagyobb lett a sűrűsége, növekedett benne a kontaktusok gyakorisága és a régebbi ismeretségek aránya. A népességben bekövetkezett demográfiai változások, valamint a válaszadói kifáradás hatását kiszűrve is megmaradt a két időszak közötti jelentős eltérés a bizalmi kapcsolathálózatok kiterjedtségére vonatkozóan, ami alapján a szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy az elmúlt 20 évben tényleges társadalmi változás történt. A változások mögött olyan munkaerő-piaci és életmódbeli változások hatását valószínűsítik, amelyek nem a lokális közösségeknek kedveznek, hanem inkább a földrajzilag szétszórtabb, lazább hálózatok kiépülését erősítik. Egyre több nő lép be a munkaerőpiacra, növekszik az otthontól távol töltött idő, ami különösen a középkorú, iskolázott, magasabb státuszú családokat érinti (ahol a kutatás is a legnagyobb mértékű kapcsolatvesztést találta). Bár ezek a családok használják ki leginkább az új infokommunikációs eszközöket, amelyek révén a fizikai távollét ellenére kapcsolatot tudnak tartani családtagjaikkal, barátaikkal, úgy tűnik, hogy a személyes (*face to face*) találkozások, baráti-szomszédi látogatások egyre kevésbé lesznek jellemzőek náluk. A szerzők véleménye szerint hiába növeli az internet a gyenge kötéseket számát, ha közben az erős kapcsolatok hálójá zsugorodik, és az ezekből nyerhető szociális és érzelmi támogatás esélye csökken.

Az ASR-ban megjelent cikk nagy port kavart az amerikai médiában, a tudósok közül viszont sokan kétségbe vonták az adatok megbízhatóságát. Az eredmények megkérdőjelezésének legfőbb oka, hogy a társadalmilag izolált réteg ilyen mértékű növekedése szociológiai okokkal nehezen magyarázható amellelt, hogy a társadalmi beágyazottság más indikátorai vagy egyáltalán nem változtak, vagy közel sem ilyen mértékben. Az egyetlen jelentősebb változás az internet megjelenése és elterjedése, ami elvileg okozhatott volna ilyen mértékű változásokat, azonban az addigi kutatási eredmények csak enyhébb hatásokról tanúskodtak, és ezek is inkább pozitívak voltak a társas kapcsolatokra (Fischer 2009). Fischer szerint a tanulmány ellentmond a hasonló networkkutatások eredményeinek, és ilyen nagyfokú izolációt a kutatás más hasonló kérdései sem támasztanak alá. A téves eredmény szerinte a kérdés szokatlan megfogalmazásából, illetve egyéb technikai hibákból eredhetett.

Ezt támasztotta alá Marsden módszertani kísérlete is, melyet a GSS 2010-es hullámán végeztek. A minta három random kiválasztott almintáján a klasszikus bizalmi háló méretére vonatkozó kérdést háromféle kontextusban tették fel: az 1985-ös, az 1987-es és a 2004-es kérdőívben való elhelyezkedésük szerint.⁶ A kapott eredmények összhangban voltak az adott évben kapott eredményekkel (különösen a 85-ös és a 2004-es éveket tekintve). A 85-ös módszertan szerint feltett kérdés esetében az izoláltak aránya 5%-nak bizonyult, a 2004-es metodika szerinti kérdés viszont 21%-osnak mérte ezt a réteget (Fischer 2012).

6 1985-ben ez a kérdés a kérdőív legelején szerepelt, rögtön a legfontosabb alapkérdések után, 1987-ben valamivel hátrébb került, 2004-ben pedig egészen a vége felé kérdezték, egy önkéntes szervezeti tagságot részletesen firtató kérdésblokk után.

Wang és Wellman (2010) szintén a McPherson-cikk kiváltotta médiapánikra reagálva – amely az eredeti tanulmánnyal ellentétben már sokkal nyilvánvalóbban teszi felelőssé az internetet a társadalmi kapcsolatok hanyatlásáért – az amerikai World Internet Project 2002-es és 2007-es adatait elemezve vizsgálták, hogy milyen hatással volt az internet terjedése az amerikaiak kapcsolathálózatára. A nemet, az életkort és az iskolai végzettséget kontrollváltozónak használták, mivel ezek mentén érzékelhető változások történtek a teljes népességben és a mintákban egyaránt. Az internetezéssel töltött idő a vizsgált időszak alatt átlagosan 38%-kal nőtt. A nem internetezőik aránya kétharmadára csökkent, míg az intenzív felhasználóké (*heavy user*) megduplázódott. A barátságok három típusát vizsgálták: a *teljesen offline*, az *online-ból valóságossá alakuló* és a *teljesen online* barátságokat. Adataik szerint az amerikaiak mindössze 5%-ának nincs olyan barátja, akivel hetente legalább egyszer tudna beszélgetni. Az offline barátságok számának átlaga nemhogy csökkent volna, de valamelyest növekedett is, leginkább a heavy userek körében. A minta alig több mint egyötöde számolt be online barátokról, s arányuk nem változott a vizsgált két időszak között.

A többváltozós elemzés pozitív összefüggést mutatott az internethasználat foka és az offline kapcsolatok száma között. Az adatok alapján elmondható, hogy bár mind a négy – a nethasználat eltérő intenzitása alapján megkülönböztetett – csoportban nőtt a barátok száma, minél erősebb volt a használat intenzitása, annál nagyobb mértékű volt a növekedés. A használók csoportjai és a nem használók offline barátainak száma között viszont nem volt szignifikáns a különbség. A virtuális és az online-ból offline-ná alakuló barátságok tekintetében a heavy userek jóval több kapcsolatról számoltak be mindkét évben, mint a ritkábban internetezőik. Összességében szignifikánsan növekedett a barátságok száma a vizsgált időszakban mindhárom típusú barátság tekintetében.

Hampton és kollégái (2009) a Pew Intézet adatait felhasználva tesztelték McPhersonék állításait. A kutatás 2008 nyarán zajlott, 2512 fős mintán, amely a 18 éven felüli amerikai népességet reprezentálta. A kérdéseket igyekeztek a GSS-kutatáshoz hasonlóan megfogalmazni, kiküszöbölve az eredeti kérdőív hiányosságait. Az elemzés során többváltozós regressziós modelleket alkalmaztak, kiszűrve a demográfiai jellemzők lehetséges hatásait. A modellbe független változóként bevonták nemcsak általában az internet- és mobiltelefon-használatot, de az internethasználat különböző aspektusait is (nethasználat gyakorisága, helye, célja). A kutatás megerősítette, hogy a nyolcvanas évekhez képest csökkent az amerikaiak bizalmi kapcsolatainak száma és a háló diverzitása is. Azt viszont nem támasztották alá az adatok, hogy a teljesen izoláltak aránya olyan drámai mértékben nőtt volna, mint az említett tanulmány szerint. A mobiltelefon-használat és néhány internetes tevékenység (IM, fotómegosztás) pozitív összefüggést mutatott a bizalmi háló nagyságával és diverzitásával. A teljes kapcsolathálót tekintve az internethasználat általában, és azon belül is a közösségi oldalak (SNS) használata pozitív hatással van a networkdiverzitásra. A szomszédviszonyokat tekintve az internethasználatnak

inkább a negatív hatásai mutatkoztak meg. A szomszédokkal való legalább havi egy közvetlen (face to face) kontaktus ugyanolyan valószínű a nethasználóknál, mint a nem internetezőknél, a közösségi oldalak használói viszont kisebb valószínűséggel ismerik a szomszédokat névről, és a szomszédoktól kapott, illetve nekik nyújtott különböző segítségük is kisebb valószínűséggel jelentek meg az internethasználóknál, és közülük is főleg az SNS-tagoknál. Az eredmények viszont nem támasztották alá, hogy az internethasználat elvonná az embereket a nyilvános terekről, sőt a szerzők azt tapasztalták, hogy az internethasználók nagyobb valószínűséggel tartózkodnak parkokban, kávézóknál, éttermekben és könyvtárban, mint a nem internetezők.

Internethasználat, társadalmi tőke, civil aktivitás

A torontói NetLab csoport 1998-as *National Geographic* kutatásában közel 40 ezer felhasználót kérdeztek meg a társaság weboldalainak látogatói közül⁷ különböző online és offline tevékenységeikről. Wellman és társai (2001) három területen vizsgálták az internethasználat társadalmi tőkére gyakorolt hatását: a hálózati tőke, a részvételi tőke, illetve a közösségi elkötelezettség vonatkozásában. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy a hálózati tőkét az internethasználat kiegészíti azáltal, hogy a már meglévő – személyesen vagy telefonon fenntartott – kapcsolatok lehetőségeit terjeszti ki. A részvételi tőke esetében arra jutottak, hogy a nethasználat kiegészíti és növeli is a szervezeti és politikai részvételt: az internethasználók több szervezet munkájában vettek részt, és minél inkább jellemző volt valakire az offline szervezeti részvétel, annál nagyobb valószínűséggel vett részt hasonló online tevékenységekben. Az online közösségekkel kapcsolatos elkötelezettség is pozitívan korrelált a nethasználat mértékével. A nethasználók általános közösségi, illetve elidegenedési érzései viszont nem mutattak összefüggést sem a használat idejével, sem a mennyiségével.

Norris (2002) online közösségeken tanulmányozta a társadalmi tőke és az internethasználat közötti összefüggéseket. A Pew Intézet speciális felmérésének⁸ adatait használta fel, hogy megvizsgálja, erősítik-e, és ha igen, milyen mértékben az interneten kialakult csoportok a híd, illetve a kötés jellegű társadalmi tőkét.⁹ Az interneten szerzett közösségi tapasztalatok alapján jól kirajzolódott a kapcsolódások két típusa, ami alapján egy-egy skálát hozott létre. A különböző online közösségekben való részvétel erősíteni látszott mind a híd, mind a kötés jellegű társadalmi tőkét, azonban a kötés jellegűeket valamivel jobban. A különböző szociodemográfiai ismérvek közül a kor esetében látszódott egyértelműen a híd jelleg, ami szerint az online csoportok legnagyobb eséllyel az életkori különbségeket tudják áthidalni (az etnikai és a gazdasági eltéréseket kevésbé).

7 A felvétel nem volt reprezentatív, és az adatok elemzése csak Észak-Amerikára korlátozódott.

8 *Communities and the Internet*, 2001.

9 Híd jellegűnek tekintette az ideológiailag és társadalmilag heterogén kapcsolatokat, kötés jellegűnek a mindkét szempontból homogén kapcsolatokat.

Az internethasználat és a társadalmi tőke közti összefüggéseket vizsgálta Molnár Szilárd is (2003b) a magyarországi 2002-es WIP-adatok felhasználásával. Az általa létrehozott szociabilitásmutató – mely olyan elemeket tartalmazott, mint a társas időtöltés, a civil tevékenységekben való részvétel, a kommunikációs aktivitás és a társas létre vonatkozó attitűdök – részben lefedte a társadalmi tőke wellmani fogalmát (Wellman et al. 2002). Az eredmények azt mutatták, hogy az internethasználók társas készségének foka magasabb, mint a nem használóké. A mutató értéke ráadásul az internethasználattal eltöltött idővel párhuzamosan emelkedett, vagyis a legmagasabb szociabilitás a legrégebbi felhasználóknál mutatkozott. Az internethasználókön belüli különböző „érettségű” csoportok változó szociabilitási mutatói alapján a szerző valószínűsíti, hogy az internet okozza a társadalmi tőke növekedését, és nem arról van szó, hogy az eleve magas társas készségűek kezdenek el inkább internetet használni.

A társas viszonyok és az internethasználat időbeli alakulását is figyelembe vette Albert Fruzsina, Dávid Beáta és Molnár Szilárd (2006) tanulmánya, mely a 3 évnyi longitudinális adattal rendelkező WIP-kutatás eredményeit dolgozta fel. A szerzők többváltozós elemzéssel igyekeztek megtalálni az internethasználatot, a belépést és a kilépést meghatározó szociodemográfiai és egyéb tényezőket. Elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy a belépés esélyeire milyen hatással van a személyes kapcsolat-hálózat. A bevont társas kapcsolati változók csaknem mindegyike szignifikáns összefüggést mutatott az internet használatával – ami megerősítette az internethasználók magasabb társas készségére vonatkozó korábbi eredményeket –, a használóvá válásra viszont csak a barátok léte növelte érdemben az esélyt. A baráttal rendelkezők aránya a három év alatt a belépők csoportjában emelkedett legnagyobb mértékben, amiből viszont arra következtettek, hogy az internethasználat növelte meg a barátszerzés esélyét. Az ok-okozati összefüggés tehát mintha oda-vissza működne: a magasabb kapcsolati tőke internethasználatot generál, az internethasználat pedig növeli a kapcsolatok számát.

A Pew Intézet egy friss kutatása (Rainie et al. 2011) a különböző társadalmi aktivitásokat vizsgálta az internethasználattal összefüggésben. A kutatás szerint az amerikaiak háromnegyede vesz részt valamilyen önkéntes csoportban vagy szervezetben. A vizsgált közösségi szervezetekben való részvétel magasabb arányú az internethasználóknál, mint a nem internetezőknél. Még magasabb arányú részvételt mutattak ki a közösségi oldalakat használóknál. A csoportok működésében való aktív közreműködés (összejöveteleken való részvétel, vezető tisztség betöltése) is jellemzőbb volt a nethasználókra, mint a nem internetezőkre. A csoporttagok több mint háromnegyede számolt be arról, hogy a csoportjában e-mailen szerveződnek az események, és hogy a tagok rendszeresen összejárnak személyesen is. Azok egyötöde, akik nem kapcsolódnak egyetlen vizsgált csoportosuláshoz sem, az internet-hozzáférés hiányát tartja a közösségektől való távolmaradás egyik okának. A szerzők az eredmények alapján arra a következtetésre jutottak, hogy az online aktivitás

– és ezen belül is elsősorban a közösségi oldalak használata – elősegíti az információ terjedését és a különböző közösségekhez, csoportokhoz való csatlakozást.

Az internet mint a személyközi kommunikáció eszköze

A korábban már említett *National Geographic* felmérés (Wellman et al. 2002) egyike volt azoknak a kutatásoknak, melyek az internethasználatot kommunikációs kontextusban vizsgálták. Adataik szerint a legtöbb internetes kontaktus 50 km-es körzeten belül zajlik, vagyis a távolság még abban az esetben is korlátokat szab a kommunikációnak, amikor a feltételek és lehetőségek adottak volnának. A térben közeli rokoni és baráti kapcsolatok esetén a telefonos kapcsolattartás a legerjetebb, míg a távolabb élőkkel legtöbbször e-mailen érintkeznek. A személyes kapcsolattartás aránya a közeli kapcsolatok esetén megközelíti a telefonos kontaktusokét, míg 50 km-en túl már egészen ritka. A közeli kapcsolatok közül a barátokkal sokkal intenzívebb a kapcsolattartás, mint a rokonokkal, a távolabb élők esetében viszont a rokonokkal gyakoribbak a telefonos kontaktusok (a személyes és az elektronikus kontaktusok aránya pedig hasonló a rokonok és a barátok esetében). Bár az adatfelvétel módszeréből adódóan¹⁰ a minta nem tekinthető reprezentatívnak az észak-amerikai internethasználók teljes populációjára, a kapott összefüggések alapján következtethetünk néhány általános tendenciára.

Chen, Boase és Wellman (2002) a *National Geographic* kutatás és az UCLA WIP-adatain vizsgálták, hogy mire használják az emberek a világ különböző részein az internetet, és hogyan hat a nethasználat a családi és baráti kapcsolatokra. Az összehasonlító adatok alapján azt a következtetést vonták le, hogy az internethasználat módja mindenhol a világon hasonló. A felhasználók többnyire kombinálják az online kommunikációt a *face to face* és a telefonos interakciókkal. A szerzők pozitív korrelációt tapasztaltak a különböző csatornák használata között még a távoli kapcsolatok esetén is. A személyes kapcsolattartás a telefonossal korrelált a legerősebben.

A világon mindenhol egyforma internet-használati motívumoknak némileg ellentmondanak az egy évvel később közölt tanulmányukban szereplő katalán és japán példák (Wellman et al. 2003). A Katalóniában – Manuel Castells részvételével – végzett felmérés alapján úgy tűnik, a katalánok internethasználata és ennek kapcsolathálózati vonatkozásai jelentősen eltérnek az észak-amerikai mintától. A katalánok domináns kommunikációs formája a személyes találkozás, emiatt a távoli barátságok nem is működnek igazán, kapcsolathálójuk sokkal inkább lokális, mint az amerikaiaké. A második legfontosabb kommunikációs csatorna a telefon. Az internetet alig használják kommunikációra, kivéve a külföldön élő ismerősökkel. A térbeli közelség erősíti a kapcsolatot: minél közelebb élnek egymáshoz a barátok, annál intenzívebb köztük a kommunikáció. A katalán internethasználók

¹⁰ A *National Geographic* weboldalán megjelent online önkitöltős kérdőív.

szociabilitása nem különbözik számottevően a nem internetezőkéétől, csupán anyyiban, hogy több Katalónián kívüli kapcsolatuk van. Az internet számukra sokkal inkább információforrás, mint kommunikációs eszköz.

Ugyancsak NetLab-os kooperációban készült 2002-ben egy japán kutatás, amely során Yamanshi tartományban kérdeztek meg 1320 felnőtt lakost az internet-használatukkal kapcsolatban. Az eredmények azt mutatták, hogy a japánok intenzíven interneteznek mind PC-n, mind mobiltelefonon információszerzés és kommunikáció céljából egyaránt. A fiatalok nagy hányada használ internetezésre alkalmas telefont, melyen többnyire e-maileket, SMS-eket küldenek és fogadnak. Azért ilyen népszerű náluk a mobilinternet, mert jellemzően sokat utaznak, és nem mindenki engedheti meg magának a vezetékes széles sávú internetet. A legtöbb kapcsolata azoknak van, akik mobilon és PC-n is hozzáférnek az internethez. Az új technológiák iránti fogékonyság és a mobilkommunikáció népszerűsége lehetővé teszi a térben szegregált japánoknak a gyakori kapcsolattartást a barátokkal, ismerősökkel (Wellman et al. 2003).

Quan-Haase (2007) kanadai egyetemisták körében vizsgálta a különböző kommunikációs eszközök használatát. A 268 kvantitatív interjút kvalitatív (fókuszcsoportos) módszerrel is kiegészítette, hogy jobban megértse a kommunikációs csatornák kiegészítő vagy helyettesítő szerepét, illetve az egyes eszközök használatának körülményeit, motivációit, szociális kontextusát. A kommunikációs csatornákat három nagy csoportba sorolva megkülönböztette az online (e-mail, IM), a mobil (mobiltelefon, SMS) és az offline (FTF, vezetékes telefon) kommunikációt. A kapcsolatok közül a rokoni és a baráti kapcsolatokat vizsgálta, elkülönítve az 50 km-en belül, illetve az annál nagyobb távolságban élőket. Az eredmények azt mutatták, hogy a kommunikációs csatornák használata különböző mintázatokat mutat a kapcsolat jellegétől és a felek közötti távolságtól függően. A kanadai egyetemisták körében a leggyakoribb kommunikációs forma az azonnali üzenetküldés (IM) – megelőzve a személyes kontaktusokat is – mind a közeli, mind a távoli baráti és rokoni kapcsolatok esetén. Az IM nagy sikerét az eszköz könnyed, szórakoztató használatának, informális, ám mégis valamennyire távolságtartó formájának és ingyenességének köszönhetette. A diákok ezen keresztül tartották fenn a kapcsolatot mind a kampuszon belüli társaikkal, mind a szülővárosukban élőkkal. A rokonok közül inkább a hasonló korúakkal (testvérek, unokatestvérek) tartották ilyen módon a kapcsolatot, a szülőkkal, idősebb rokonokkal inkább telefonon érintkeztek. A személyes kontaktus majdnem olyan gyakori volt a közelben élő barátokkal és rokonokkal, mint az IM használata. A távolság növekedésével a személyes és telefonos kommunikáció ritkult, míg az elektronikus kommunikációs formák gyakorisága nem sokkal maradt el a közeli kapcsolatokra jellemzőektől.

Hampton és társai (2009) a Pew Intézet több mint 2500 fős országos reprezentatív adatain vizsgálták a különböző kommunikációs csatornák használatát az eltérő

távolságban élő rokonokkal, barátokkal való kapcsolattartásban. A szerzők azt találták, hogy a személyes és a telefonos kontaktusok gyakoribbak a közelebbi ismerősökkel, míg a postai levél a távoli kapcsolatoknál jelentősebb. Az elektronikus kommunikáció (e-mail, IM, SNS) esetén a globalizáció elvét látták érvényesülni, azaz ezeket az eszközöket hasonló gyakorisággal használják az emberek mind a lokális, mind a távolabbi kapcsolatok fenntartására. 5 mérföldön belül a személyes kontaktusok dominálnak, ennél messzebb a mobiltelefon. A legtávolabbi kapcsolatoknál az e-mail a második leggyakoribb kontaktálási mód.

Angelusz Róbert és Tardos Róbert 2004-es tanulmánya is kitér az internethasználat és a társas kapcsolatok összefüggéseire. Az MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportjának „Tudások a digitális kultúra világában” című projektje keretében részletesen vizsgálták az internet és a különböző hagyományos médiumok, illetve a személyközi kommunikáció más eszközeinek viszonyát, az elemzésbe bevonva az internethasználat minőségére vonatkozó kérdéseket, illetve életstílelemeket is. Bár az internethasználat intenzitása a *face to face* kontaktusok fontosságának megítélésével¹¹ negatívan korrelál, a személyes kapcsolattartás a heavy userek között is elsődleges marad. Az intenzívebb netezők gyakrabban kommunikálnak e-mailen keresztül minden kapcsolati viszonylatban, de leginkább a barátokkal és kollégákkal. A családtagokkal is fokozódik az elektronikus kapcsolattartás az intenzívebb internethasználattal, de az összes kapcsolattípust tekintve a legkisebb mértékben. Az internethasználat az életstílus társaságorientációs dimenzióival is pozitívan korrelál, azaz inkább a kapcsolati nyitottságot, mint a beszűkülést erősíti.

Internethasználat mint időtöltés

Az internethasználat időtöltés jellegét, és egyéb – társas és nem társas – szabadidős tevékenységekre gyakorolt hatását is számos kutatás vizsgálta. A Stanford Intézet munkatársai (Nie et al. 2000) egy nagymintás panelvizsgálat során arra a következtetésre jutottak, hogy az internet rombolóan hat a társas viszonyokra. Azt találták, hogy az internethasználók közel egytizede kevesebb időt tölt a családjával és a barátaival a használat óta, és minél többet internetezik valaki, annál kevesebb időt tölt valódi emberek társaságában. A médiahasználatot szintén befolyásolta az internetezés, különösen a tévé nézéssel töltött időt csökkentette drasztikusan. Az eredmények érvényességét azonban gyengíti az a tény, hogy az időfelhasználást és ennek változásait az interjúalanyok szubjektív észlelései alapján rögzítették.

A 99-es kutatásnak többek között ezt a gyenge pontját próbálta meg kiküszöbölni Norman Nie és csapata két évvel később egy 600 fős online vizsgálatban (Nie et al. 2002). Az alkalmazott módszer egy úgynevezett random napszakos naplózás volt, melynek során hat napszak véletlenszerűen kiválasztott egy-egy órájában

11 A szerzők 11 konkrét szituációra vonatkozóan kérdezték, hogy a hagyományos személyes érintkezéstől a levélen, vezetékes és mobiltelefonon, SMS-en keresztül az e-málig az adott kontextusban melyik kapcsolati forma a legalkalmasabb.

végzett tevékenységükről kellett részletesen beszámolniuk a kérdezetteknek. A tevékenységekkel kapcsolatban megkérdezték, mennyi ideig tartott, hol végezték és kivel. Az internethasználatnak nemcsak a mennyiségét, hanem helyszínét és funkcionális elemeit is vizsgálták. Az eredmények itt is azt mutatták, hogy aki többet internetezik, jóval kevesebb időt tölt a családjával, valamivel kevesebb időt a kollégáival, barátaival, és többet van egyedül.

Pronovost (2002) ugyanebben az időszakban jutott hasonló következtetésekre kanadai adatok alapján. Időmérlegadatokat elemezve összehasonlította egyrészt az adott napon internetet használók, másrészt az általában internetezők tevékenységszerkezetét a nem használókéval. Eszerint a vizsgálat napján netezők átlagosan heti 5,2 órával töltöttek kevesebbet társas tevékenységekkel, mint azok, akik nem használtak netet. Ha viszont azokat tekintette internetezőknak, akik annak vallották magukat, a társas aktivitásbeli különbségek már jóval kisebbnek bizonyultak (heti 1 óra). Eszerint az izolációs hatás leginkább a gyakori nethasználónál jelentkezik.

A kaliforniai UCLA felmérései (Cole 2000, 2001) azt mutatták, hogy az internethasználat csak kismértékű hatással van a társas együttléte idejére. Az internethasználók döntő többsége úgy érzi, a családdal töltött időt nem befolyásolta az internet használata, sőt 2001-ben már többen számoltak be arról, hogy amióta neteznek, több idejük jut a családra, mint csökkenésről (13% vs. 3%). Az időmérleg jellegű kérdéseket tekintve az internetet használók és nem használók családjukkal vagy barátaikkal való együttléteinek ideje között találtak kisebb eltéréseket: a használók heti 2-3 órával kevesebb időt töltenek a családjukkal, a barátaikkal viszont 1 órával többet, mint a nem internetezők. A legmarkánsabb hatás, amit az internethasználattal kapcsolatban kimutattak, az a tévénézés jelentős csökkenése. A használók átlagosan 4,5 órával kevesebb időt töltenek a televízió előtt, az intenzívebb internetezők pedig még kevesebbet. Az UCLA kutatását a világ több országában is megismételték a World Internet Project keretében. Az internet társadalmi hatásaira vonatkozó eredmények többnyire mindenhol hasonlóak voltak: jelentősebb hatás a tévénézésre, mérsékeltebb hatás a társas életre. Egyedül Kínában tapasztaltak erősebb – pozitív – összefüggést az internethasználat és a szociabilitás között, különösen az online kapcsolatokra vonatkozóan.

Lengyel György és Lőrincz László (2006) a WIP magyarországi adatain vizsgálták az internethasználat hatását a különböző szabadidős tevékenységekre, kiemelt tekintettel a társas időtöltésekre. A keresztmetszeti elemzések azt mutatták, hogy az internethasználók kevesebb időt töltenek rádióhallgatással, tévénézéssel, sporttal és a családjukkal, viszont többet vannak a barátaikkal, többet telefonálnak, olvasnak, és hosszabb időt töltenek közösségi eseményeken, mint a nem használók. Összevontan vizsgálva a különböző társas és nem társas tevékenységeket, a szerzők azt tapasztalták, hogy az internetezők hetente átlago-

san hat órával többet töltenek társas elfoglaltságokkal, mint a nem internetezők, míg a magányos tevékenységekre szánt idő csak kisebb mértékben különbözött. Az életkor és az iskolai végzettség hatásainak kiszűrése mellett az internethasználat hatása szignifikáns maradt a barátokkal töltött idő, a telefonálás, az olvasás, a rádióhallgatás és a tévézés esetén. A családtagokkal töltött időre gyakorolt negatív hatás viszont a kontrollváltozók bevonását követően eltűnt. A 2001–2003-as paneladatokon a szerzők azt is megvizsgálhatták, hogyan változott az egyik évről a másikra internetezőkké válók szabadidős tevékenységének szerkezete. Az első két évet összehasonlító elemzések azt mutatták, hogy az internethasználattal párhuzamosan csökkent a családdal töltött idő, ugyanakkor nem változott jelentősen a baráti társaságban töltött. A harmadik évre viszont már a családi együttlétre gyakorolt hatás is eltűnt, amit a szerzők a kezdő internetezés sajátosságának tulajdonítottak. Az összevont szabadidős tevékenységek közül sem a társas, sem a magányos tevékenységek ideje nem változott szignifikánsan az új internetezők körében.

A Pew Intézet 1995 óta folyamatosan végez időmérleg jellegű kutatásokat az internet- és egyéb IT-használattal kapcsolatban, melynek során egyrészt felméri az előző napi társas és médiahasználati aktivitás intenzitását, másrészt a hosszú távú viselkedésre is rákérdeznek. Az 1995-ös Pew-adatok alapján Robinson, Barth és Kohut (1997) kimutatták, hogy az internethasználók szignifikánsan nagyobb valószínűséggel használják a nyomtatott médiát, a rádiót és a mozit, mint a nem használók, viszont sem a társas aktivitásra, sem a tévézésre (akár szórakozás, akár informálódás céljából) nem szánnak szignifikánsan kevesebb időt. Ezek az eredmények megmaradtak a kontrollváltozók bevonása után is. Robinson, Kestnbaum, Neustadt és Alvarez (2000) a 98-as Pew-adatokon a társas életre hasonló, a médiahasználatra kicsit más hatásokat mutattak ki. Az újságolvasás még mindig magasabb volt, a tévézés pedig alacsonyabb az internethasználóknál, de a különbség már nem volt szignifikáns a kontrollváltozók bevonása után. Ha viszont csak azokat vizsgálták, akik már 95-ben is interneteztek, a korábbihoz hasonló eredményeket kaptak. Ebből arra következtettek, hogy a későbbi csatlakozókra már nem volt jellemzőbb az újságolvasás, mint a nem használókra.

Robinson és De Haan (2006) hat különböző országos időnaplós kutatás adatait elemezték, melyek közül három az USA-ban, egy Kanadában, egy Nagy-Britanniában, egy pedig Hollandiában készült. Ezek a kutatások az előző nap 24 órájának időfelhasználását vizsgálták az elsődleges és másodlagos tevékenységek, a helyszín és a jelenlévő személyek regisztrálása alapján. A demográfiai eltéréseket többváltozós elemzésekkel (MCA) kontrollálták. Az internethasználatot kétféleképpen mérték: egyrészt a napló alapján, másrészt a kérdőív általános internet-használati kérdései alapján. A holland adatok azt mutatták, hogy a szabadidőn belül alig van eltérés az internethasználók és a nem használók különböző tevékenységei között, tehát az internethasználat nem csökkentette sem a társas

szabadidőt, sem más médiumok használati idejét. A legszofisztikáltabb időmérleg Nagy-Britanniában készült heti naplózással, egyéves panelfelvétellel (Gershuny 2003), ám ez is csak gyenge bizonyítékokat szolgáltatott a helyettesítési hipotézishez. Az IT-használók általában kevesebbet néztek tévét, mint a nem használók, azonban ez a különbség eltűnt, ha a korábbi használókat, az új belépőket és a nem használókat hasonlították össze. A társas aktivitások terén semmilyen különbséget nem találtak a használók és nem használók között. Az amerikai, szintén egyheti naplózáson alapuló adatok kevesebb tévénezést mutattak ki a használóknál, de ez a különbség eltűnt a kontrollváltozók bevonása után. A kanadai adatok kevesebb tévénezést mutattak ki az általában internetezőknél, de a napló szerinti internetezőknél már nem.

Robinson és Martin (2010) az amerikai GSS-adatok longitudinális vizsgálata alapján azt találták, hogy miközben az internethasználat 2000 és 2006 között 48-ról 60%-ra nőtt, addig a különböző társas aktivitások intenzitása (rokonok, barátok, szomszédok látogatása, szexuális együttlét, templomba járás) nem változott jelentősen. A nem internetezők többet látogatják a rokonaikat, az internetezők pedig a barátaikat. A tévénezés is szignifikánsan alacsonyabb az internetezőknél, ám ezt a különbséget nagyrészt a demográfiai jellemzők okozzák.

Az ezredfordulás magyarországi időmérlegadatokat elemezte Nyeste Gábor (2003) az IT-használat vonatkozásában. Fő kérdése az volt: csökkenti-e az infokommunikációs technológia használata a társas szabadidőt.¹² Az általa definiált társas szabadidő országos átlaga 61 perc (ami 10 perccel magasabb, mint a KSH eredeti besorolása szerinti). A számítógép-használók – bár összességében 15 perccel kevesebb szabadidejük van, mégis – 16 perccel többet töltenek információcserére alkalmas közösségi tevékenységekkel, mint a nem használók. A közösségi időtöltés átlagos mennyisége a számítógépet használók körében 73 perc, az internetet használók esetén még magasabb: 79 perc. A demográfiai kontrollváltozókat is tartalmazó többváltozós regressziós modell azt mutatta, hogy a számítógép- és internethasználatnak önmagában is van némi pozitív hatása a társas időtöltésre, azonban jóval kisebb, mint például az életkornak, a nemnek, az iskolai végzettségnek, a lakóhelynek és a gazdasági helyzetnek. Az adatok alapján az azonban világosan látszik, hogy az infokommunikációs eszközök használata nem csökkenti a társas szabadidő mennyiségét. Érdekes lett volna azt is megnézni, hogy az internetezéssel eltöltött idő hossza milyen összefüggést mutat a közösségi tevékenységekkel töltött idővel. Az 1999/2000-es időmérleg-adatbázisban azonban még igen alacsony volt az internethasználók aránya, ami korlátozta az elemzési lehetőségeket.

¹² A társas szabadidő meghatározásánál azokat a tevékenységeket vette figyelembe, amelyek elősegíthetik az információáramlást, és ezáltal a társadalmi tőke növekedését (pl. beszélgetés, vendégeskedés, szórakozás, tánc, udvarlás, családi események, séta).

Összegzés

Az új infokommunikációs technológiák és a társas kapcsolatok közötti összefüggéseket, mint láttuk, már számos kutatás vizsgálta, még sincs egyértelmű válaszunk minden kérdésre. A terjedés kezdetén felmerülő találgatások az új médium hatásával kapcsolatban túlságosan szélsőségesek voltak. Azóta kiderült, hogy az internet nem okozta a kapcsolatok katasztrofális beszűkülését, de nem is szüntette meg a régóta fennálló egyenlőtlenségeket. Az internethasználat korai fázisában ugyan előfordulhat a frusztrációból eredő depresszió, a társas interakciók beszűkülése, magányosságérzet, de ezek a későbbiekben a felhasználói tapasztalatok növekedésével többnyire eltűnnek. Az új technológiának úgy tűnik több a pozitív hozadéka a társas kapcsolatokra, mint a negatív. Nemhogy csökkentené az offline térben megnyilvánuló szociabilitást, de használatával együtt jár a kiterjedtebb és sokszínűbb kapcsolatháló, a fokozottabb szervezeti részvétel, a többféle csatornán zajló intenzívebb kommunikáció, és bizonyos esetekben még a társas aktivitással töltött több idő is. Mindez azonban jellemzően a választott, baráti kapcsolatokra igaz. Az internet és a mobiltelefon révén egyre nagyobb távolságokba nyúló kapcsolatokat építhetünk ki, miközben talán azt sem tudjuk, ki lakik a szomszédunkban. De vajon meddig folytatódik ez a tendencia? Eljutunk-e a Wellman által vizionált hálózati individualizmusig, amikor már semmi nem köt minket térbeli helyekhez? A most felnövekvő generáció már beleszületik a digitális kultúrába, természetes neki, hogy a netes keresőben minden infót megtalál, online rendeli a pizzát, zenéket tölt le, közösségi oldalakon éli a társas életét. Mindezzel egy időben a valós térben lóg barátaival, megosztja a mobillal készített közös fotót, és üzenetet küld az anyukájának, hogy késni fog. Milyen lesz az ő kapcsolathálójuk, ha felnőnek? Hány rokonukat tudják majd megnevezni? Mit jelent majd számukra a barátság, a párkapcsolat? Az internet hatását igazán rajtuk tudjuk majd lemérni.

ABSTRACT: Social impacts of the internet have been in the focus of debates in the recent decades. In the beginning of the diffusion process of this new technology both extremely positive or negative views were put forward by a number of authors. In line with the extensive spread of the technology from the middle nineties these speculations have been replaced by empirical research studies. One of the main research questions has been whether the new communication technologies would facilitate or inhibit the maintenance of personal relations. This study aims to review the main theories and research results concerning the topic.

Irodalom

Albert F. – Dávid B. – Molnár Sz. (2006): *Az internethasználat és a társadalmi tőke időbeni alakulása Magyarországon – Egy longitudinális vizsgálat eredményei*. Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 3., TÁRKI.

- Angelusz R. – Tardos R. (2004): Túl az egyötödön – a tudás vagy élménytársadalom felé? *Jel-Kép*, 2.
- Castells, M. (2002): *The Internet Galaxy*. Reflections on Internet. Business and Society. Oxford University Press.
- Cole, J. (2000): *Surveying the Digital Future*. Los Angeles, CA: UCLA Center for Communication Policy.
- Csepeli Gy. – Prazsák G. (2010): *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. Budapest: József Műhely Kiadó.
- Csepeli Gy. (2003): Régi és új digitális generáció. *Élet és Tudomány*, 11. 07.
- Demetrovics Zs. – Koronczai B. (2010): Az internetfüggőség néhány pszichológiai vonatkozása. In Talyigás J. (szerk.): *Az internet a kockázatok és mellékhatások tekintetében*. Scolar Kiadó.
- Durkheim, É. ([1893] 2001): *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: Osiris.
- Fischer, C. S. (1976): *The Urban Experience*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
- Fischer, C. S. (1982): *To Dwell Among Friends: Personal Networks in Town and City*. University of Chicago.
- Fischer, C. S. (2009): The 2004 GSS Finding of Shrunken Social Networks: An Artifact? *American Sociological Review*, 74: 657–669.
- Fischer, C. S. (2012): The Loneliness Scare is Back. *Made in America: A Social History of American Culture and Character Blog*. <http://madeinamericathebook.wordpress.com/2012/04/24/the-loneliness-scare-is-back/#more-2352>
- Gans, H. (1962): *The Urban Villagers*. New York. Free Press.
- Granovetter, M. S. (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, (78)6: 1360–1380.
- Greer, S. (1962): *The Emerging City*. New York. Free Press.
- Hampton, K. – Wellman, B. (2003): Neighboring in Netville: How the Internet Supports Community and Social Capital in a Wired Suburb. *City & Community*, 2(4): 277–311.
- Hampton, K. – Sessions, L. – Her, E. J. – Rainie, L. (2009): Social Isolation and New Technology. How the internet and mobile phones impact Americans' social networks. <http://www.pewinternet.org/Reports/2009/18-Social-Isolation-and-New-Technology/Part-1-Introduction.aspx?r=1>
- Haythornthwaite, C. (2005): Social Networks and Internet Connectivity Effects. *Information, Communication & Society*, (8)2: 125–147.
- Hogan, B. – Wellman, B. (2011): The Immanent Internet Redux. In Cheong, P. H. – Fischer-Nielsen, P. – Gelfgren, S. – Ess, C. (eds.): *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices and Futures*. Bern, Switzerland: Peter Lang.
- Katz, J. – Rice, R. (2002): *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement, and Interaction*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kraut, R. – Kiesler, S. – Boneva, B. – Cummings, J. – Helgeson, V. – Crawford, A. (2002): Internet Paradox Revisited. *Journal of Social Issues*, 58: 49–74.
- Kraut, R. – Patterson, M. – Lundmark, V. – Kiesler, S. – Mukhopadhyay, T. – Scher-

- lis, W. (1998): Internet Paradox: A Social Technology that Reduces Social Involvement and Psychological Well-Being? *American Psychologist*, 53(9): 1017–1031.
- Lengyel Gy. – Lőrincz L. (2006): Internet és szabadidő. In Dessewffy T.– Fábán Z. – Z. Karvalics L. (szerk.): *Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe*, 3. TÁRKI, 111–136.
- Lin, N. (1999): Building a Network Theory of Social Capital. *CONNECTIONS*, 22(1): 28–51.
- McKenna, K. Y. A. – Green, A. S. – Gleason, M. J. (2002): Relationship Formation on the Internet: What's the Big Attraction? *Journal of Social Issues*, 58(1): 9–31.
- McPherson, M. – Smith-Lovin, L. – Brashears, M. (2006): Social Isolation in America: Changes in Core Discussion Networks over Two Decades. *American Sociological Review*, 71: 353–75.
- Molnár Sz. (2003a): Társadalmi tőke és információs társadalom. Egyedül kuglizni, egyedül szörfözni? *Szociológiai Szemle*, 3: 112–121.
- Molnár Sz. (2003b): Szociabilitás és internet. *Kultúra és közösség*, IV. szám.
- Nie, N. H. – Erbring, L. (2000): *Internet and Society: A Preliminary Report*. Stanford Institute for the Quantitative Study of Society: Stanford University. (Retrieved May 24, 2001.) http://www.stanford.edu/group/siqss/Press_Release/Preliminary_Report-4-21.pdf.
- Nie, N. H. – Hillygus, D. S. – Erbring, L. (2002): Internet Use, Interpersonal Relations and Sociability. In Wellman, B. – Haythornthwaite, K. (eds.): *The Internet in Everyday Life*. Oxford: Blackwell, 215–243.
- Nisbet, R. (1953): *The Quest for Community*. Oxford: O-U.P.
- Nyeste G. (2003): A magyar információs társadalom időmérlege. In Lengyel György (szerk.): *Információs technológia és életminőség*. Budapest: Corvinus Egyetem.
- Paik, A. – Sanchagrín, K. (2012): Social Isolation in America: An Artifact. <http://ssrn.com/abstract=2101146>
- Park, R. – Burgess, E. W. – McKenzie, R. (1925): *The City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pronovost, G. (2002): The Internet and Time Displacement: A Canadian Perspective. *IT & Society*, 1: 44–53.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon&Schuster.
- Quan-Haase, A. (2007): College Students' Local and Distant Communication: Blending Online and Offline Media. *Information, Communication and Society*, 10(5): 671–693.
- Rainie, L. (2000): Tracking Online Life: How Women Use the Internet to Cultivate Relationships with Family and Friends. Washington, DC: The Pew Internet and American Life Project. <http://www.pewinternet.org/~media/Files/Reports/2000/Report1.pdf>
- Rainie, L. – Purcell, K. – Smith, A. (2011): The Social Side of the Internet. Washing-

- ton, DC: The Pew Internet and American Life Project. http://pewinternet.org/~media/Files/Reports/2011/PIP_Social_Side_of_the_Internet.pdf
- Rheingold, H. (1993): *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Robinson, J. P. – Barth, K. – Kohut, A. (1997): Personal Computers, Mass Media, and Use of Time. *Social Science Computer Review*, 15: 65–82.
- Robinson, J. P. – Kestnbaum, M. – Neustadt, A. – Alvarez, A. (2000): Information Technology, the Internet and Time Displacement. Revision of paper presented at the Annual Meetings of the American Association of Public Opinion Research in Portland, OR, May 2000.
- Robinson, J. – De Haan, J. (2006): Information Technology and Family Time Displacement. In Kraut, R. – Brynin, M. – Kiesler, S. (eds.): *Computers, Phones and the Internet. Domesticating Information Technology*. Oxford: Oxford University Press, 70–83.
- Tilly, C. (1973): Do Communities Act? *Sociological Inquiry*, 43: 209–240.
- Robinson, J. P. – Martin, S. (2010): IT Use and Declining Social Capital: Recent National Evidence from the American Time-Use Survey (ATUS) and the General Social Survey (GSS). *Social Science Computer Review*, February, (28)1: 45–63.
- Tönnies, F. ([1887] 1957): *Community and Society (Gemeinschaft und Gesellschaft)*. East Lansing, MI: Michigan State University Press.
- Wang, H. – Wellman, B. (2010): Social Connectivity in America: Changes in Adult Friendship Network Size From 2002 to 2007. *American Behavioral Scientist*, April 1, 53: 1148–1169.
- Wellman, B. (1979): The Community Question. *American Journal of Sociology*, 84 (March): 1201–1231.
- Wellman, B. (1999): The Network Community. In Barry Wellman (ed.): *Networks in the Global Village*. Boulder, CO: Westview, 1–47.
- Wellman, B. – Gulia, M. (1999): Net Surfers don't ride alone: Virtual communities as communities. In B. Wellman (ed.): *Networks in the Global Village*. Boulder, CO: Westview Press, 331–366.
- Wellman, B. – Quan-Haase, A., – Witte, J., – Hampton, K. (2001): Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital? Social Networks, Participation, and Community Commitment. *American Behavioral Scientist*, 45(3): 437–456.
- Wellman, B. – Quan-Haase, A. – Boase, J. – Chen, W. – Hampton, K. – Diaz de Isla, I. – Miyata, K. (2003): The Social Affordances of the Internet for Networked Individualism. *Journal of Computer Mediated Communication*, 8: 3.
- Wellman, B. – Hogan, B. (2004): The Immanent Internet. In J. R. McKay (ed.): *Networking Citizens*. Edinburgh: St. Andrew's Press, 54–80.
- Wirth, L. ([1938] 1973): Az urbanizmus mint életmód. In Szelényi Iván (szerk.): *Városzociológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 41–63.